

УДК 331.2:347.964.1- 055.2

М. О. Бідюк, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ОПЛАТА ПРАЦІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ

В статті розглядається проблема надання адвокатом безкоштовної юридичної допомоги у разі його участі в кримінальній справі за призначенням.

Ключові слова: адвокат, оплата праці адвоката, адвокат за призначенням, кримінальний процес.

Значні зміни, що відбулися останнім часом у суспільно-політичному житті держави, зумовили необхідність спрямування курсу державного будівництва на створення та розвиток правової держави, однією з основних ознак якої є забезпечення дотримання прав людини.

Забезпечення права на захист — один з основних конституційних принципів в Україні. Право людини на захист включає в себе як право захищатися від підозри та обвинувачення, так і право захищати свої особисті інтереси. Допомагає повною мірою реалізувати ці права захисник — один із центральних учасників судового процесу, котрий в передбаченому законом порядку уповноважений здійснювати захист прав та законних інтересів людини, надавати їй необхідну юридичну допомогу. Участь захисника у справі дозволяє людині більш повно використовувати своє право на захист.

Останнім часом у зв'язку зі складним економічним становищем в нашій країні значна кількість громадян не може оплатити послуги захисника. Саме тому я вважаю, що питання надання безкоштовної правової допомоги залишається актуальним. Вивченню даної проблематики присвячено багато наукових робіт вітчизняних вчених та адвокатів, серед яких варто відзначити Варфоломєєву Т. В., Єрмакова С. В., Єфіменко О. В., Косюта М. В., Манжула К. В., Міхеєнко М. М., Руденко М. В.

Відповідно до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 3 с. б), кожен, проти кого висунуто кримінальне обвинувачення, має щонайменше право захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на свій власний вибір або — якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника — одержувати таку допомогу безкоштовно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя [1, 54].

Також принцип безоплатної правової допомоги закріплено у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права.

Стаття 59 Конституції України проголошує, що кожний має право на правову допомогу. В передбачених законом випадках така допомога надається безкоштовно. Як бачимо, наш основний закон містить норму, наявність якої характерна лише для справжньої правової держави. Але, на жаль, ситуація з безкоштовною правовою допомогою на сьогоднішній день є досить безрадісною.

На практиці безкоштовна правова допомога гарантована лише в двох випадках: в порядку ч. 2 ст. 12 Закону України "Про адвокатуру" та в порядку ч. 3 ст. 47 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України. Згідно з ч. 2 ст. 12 Закону

України "Про адвокатуру", оплата праці адвоката здійснюється на підставі угоди між громадянином чи юридичною особою і адвокатським об'єднанням чи адвокатом. Порядок призначення адвоката для подання юридичної допомоги громадянам визначається кримінально-процесуальним законодавством.

В ч. 3 ст. 47 КПК України передбачено, що оплата праці захисника у випадку, коли він брав участь в дізнанні, досудовому слідстві чи судовому розгляді за призначенням, та при звільненні підозрюваного, обвинуваченого, підсудного від оплати юридичної допомоги через малозабезпеченість провадиться за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Порядок оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 1999 р. № 821.

Згідно з цим Порядком, підставою для оплати праці адвокатів з надання правової допомоги громадянам в кримінальних справах є:

- постанова особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, ухвала суду чи постанова судді;

- оформлена цими особами довідка про участь адвоката у справі.

Довідка про участь захисника у кримінальній справі за призначенням має складатися особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи судом щомісяця. Копія постанови, ухвали про звільнення громадянина від оплати правової допомоги або про призначення адвоката та довідка про його участь у справі подаються керівнику адвокатського об'єднання (адвокату, якщо він працює індивідуально), який складає довідку-розрахунок у трьох примірниках.

Один примірник довідки-розрахунку керівник адвокатського об'єднання (адвокат) надсилає особі, яка провадила дізнання, слідчому, прокурору чи суду для приєднання до кримінальної справи, другий — використовується для проведення оплати, третій — зберігається у справах адвокатського об'єднання (адвоката).

Оплата праці адвокатів здійснюється за рахунок державного бюджету і виплачувалася з 14 травня 1999 року по 1 січня 2009 року в розмірі 15 гривень за повний робочий день (тобто 8 годин). Якщо адвокат був зайнятий у справі неповний робочий день, то оплата його праці провадиться пропорційно до затраченого часу, виходячи з цього розміру оплати. З 1 січня 2009 року, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11 червня 2008 року № 539, праця адвоката у разі участі у кримінальній справі за призначенням оплачується в розмірі 2,5 відсотка мінімальної заробітної плати за годину роботи адвоката при провадженні дізнання, досудового слідства чи розгляді кримінальної справи судом. Таким чином, адвокату платять лише за той час, коли він реально був присутнім під час допиту на досудовому слідстві чи в суді, і не платять за час, який треба затратити на ознайомлення з матеріалами справи, написання касаційної скарги, написання клопотань і т. д. Це призводить до того, що роль адвокатів, які надають правову допомогу за призначенням, нерідко зводиться до їх формальної участі у процесі. Поверхове ознайомлення зі справою; подання формальних, часто немотивованих клопотань, в задоволенні яких особа, що провадить дізнання, слідчий, суддя чи суд одразу відмовляють; пасивність при допитах підозрюваного, обвинуваченого (більшість адвокатів не ставить запитань, не заявляє про неповноту проведення досудового слідства) при провадженні справи справляють враження неналежного здійснення захисту і низької професійної підготовки [2, 86].

Розглянутий вище Порядок оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави носить формальний характер. До прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 14 травня 1999 р. № 821 "Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави" діяла постанова від 15 листопада 1991 р. № 315 "Про порядок оплати праці адвокатів по наданню

юридичної допомоги у кримінальних справах", на підставі якої Міністерством юстиції та Міністерством фінансів України було ухвалено Положення про порядок оплати праці адвокатів за подання юридичної допомоги громадянам у кримінальних справах. Ним передбачалася оплата праці адвоката в розмірі однієї мінімальної заробітної плати за повний робочий день. Зараз розмір оплати праці адвокатів за роботу у кримінальних справах за призначенням значно знижений — встановлена ставка 2,5 відсотка мінімальної заробітної плати (що дорівнює 21,725 грн. Згідно із Законом України від 20 жовтня 2009 року № 1646-VI "Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної платні" мінімальна заробітна плата з 1 січня 2010 року встановлена у розмірі 869 гривень) за годину роботи адвоката, але коштів і для цього немає. А якщо і є, то їх можна отримати не раніше, ніж через 3-4 місяці, а то й пізніше. Отже, протягом цього періоду адвокат, якщо він не провадив інших справ (що цілком можливо), не має заробітної плати [3, 39]. Це призводить навіть до абсурдних ситуацій, коли деякі державні адвокатські об'єднання (наприклад, Калінінська юридична консультація м. Донецька в 1999 р.) на своїх загальних зборах приймають рішення про невиділення адвокатів для участі в кримінальних справах за призначенням [4, 88].

Таким чином, адвокат у демократичній правовій державі, якою проголошено Україну, у разі його призначення заробляє 1,8 євро за годину роботи або приблизно 15 євро за повний робочий день. В той час, коли у Франції адвокат отримує 3000-4000 євро за надання послуг з розірвання шлюбу подружжя; у Фінляндії — 500-800 євро за кримінальну справу, 84 євро за годину ведення цивільної справи; Ірландія — 5000 євро за справу (1500 євро — судовий день слухання справи) [5, 9].

Звичайно, що якість виконання захисником своїх обов'язків при провадженні дізнання, досудового слідства повинна залежати лише від рівня його фахової підготовки та сумлінного ставлення до своєї роботи і ні в якому разі не повинна залежати від того, чи він виступає за угодою, чи за призначенням. Але державним органам не слід нехтувати тією обставиною, що в нашому житті матеріальний бік є домінуючим і переважає над духовним. А адвокати такі ж люди, як усі ми, і їм треба щось їсти, одягатися, одним словом жити.

Отже, цілком зрозуміло, що кожен адвокат, який цінує свою працю, враховуючи ринкові умови, неохоче погоджується на участь у кримінальній справі за призначенням.

На практиці все відбувається таким чином. По-перше, адвокати під будь-яким приводом відмовляються здійснювати захист за призначенням (пояснюючи це великою зайнятістю в інших справах); по-друге, якщо і погоджуються, то повноцінного захисту від них ні підозрювані, ні обвинувачені не отримують, як і не завжди вони отримують компенсацію від держави за свою працю з надання безоплатних послуг. Тому в кримінальних справах і відсутні довідки-розрахунки адвоката за надання безоплатного захисту. Під час затримання особи як підозрюваної у вчиненні злочину особами, які проводять дізнання, та слідчими практикується ще й такий порядок забезпечення підозрюваному захисника за призначенням, як запрошення тих адвокатів, які в силу тих чи інших причин, зокрема, особистих знайомств, не відмовляють їм в участі у справі. Як правило, це адвокати, які раніше працювали в органах міліції, прокуратури, судах [2, 87].

Таким чином, оплата юридичної допомоги, яка надається адвокатами, — одна з найбільш складних проблем організації адвокатури. У літературі висловлюються різні пропозиції щодо врегулювання даної проблеми. Існує спрощений погляд на те, що юридична допомога має надаватися адвокатом безоплатно. І що це, мовляв, є запорукою незалежності, але при цьому не враховується, що будь-які трудові зусилля мають бути винагороджені.

Екс-голова Верховного Суду України В. Т. Маляренко пропонує свій варіант вирішення проблеми оплати праці адвокатів, які беруть участь у кримінальному

процесі за призначенням. Він стверджує таке: оскільки прокурор від імені держави підтримує державне обвинувачення, а адвокат за призначенням від імені тієї ж держави захищає його (а за нормами КПК України вони рівні), то слід було б їх зрівняти і в оплаті. Цей рівень оплати повинен відповідати і належному рівню розгляду справи, тобто якщо адвокат захищає клієнта у суді першої інстанції — його погодинна заробітна плата повинна відповідати середньому рівню оплати працівників районної прокуратури; відповідно, при участі адвоката в апеляційному або касаційному провадженні — його заробітна плата має становити середню заробітну плату працівників прокуратури цього рівня. В. Т. Маляренко вважає також за необхідне, щоб за призначенням брав участь не будь-який адвокат, а лише той, "що внесений до спеціального списку, затвердженого міністром юстиції України й головою професійної асоціації адвокатів України". До цього списку слід внести найбільш кваліфікованих адвокатів, оскільки адвокати за призначенням "уособлюють державу, створюючи їй відповідний імідж" [6, 68].

На сьогоднішній день керівники адвокатських об'єднань доручають здійснення захисту за призначенням адвокатам (здебільшого це зовсім молоді адвокати) у порядку черговості, як певну "державну повинність", тим самим порушуючи вимогу надання лише кваліфікованої юридичної допомоги. Як зауважував І. Я. Фойницький, "при забезпеченні адвоката за призначенням держава бере певним чином на себе відповідальність за обраних судом осіб. З цих причин захисниками від суду не повинні бути призначені особи, недостатньо авторитетні..." [7, 11].

Міжнародний Суд у Страсбурзі неодноразово наголошував на тому, що захист за призначенням має бути також якісним і ефективним, а не лише "теоретичним". Суд, призначаючи представника, повинен бачити його реальні можливості й кваліфікацію по діяльності в даній справі (справа Артіко проти Італії) [2, 87].

Крім того, обов'язок забезпечити участь захисника в кримінальній справі за призначенням фактично законом покладено на осіб, в провадженні яких знаходиться кримінальна справа, однак через викладені обставини забезпечити підозрюваному, обвинуваченому, підсудному захисника у встановлений законом час буває практично неможливо [8, 12]. Ситуація, що складається в таких випадках, призводить до порушень кримінально-процесуального законодавства, коли у встановлений час не вдається виконати необхідні слідчі дії, бо в них, згідно з законом, участь захисника є обов'язковою, а це, в свою чергу, може призвести до втрати доказів. Винною в порушенні закону в такому випадку визнана буде особа, в провадженні якої знаходиться кримінальна справа. Відповідно, в зв'язку з втратою доказів особа, яка вчинила злочин, через недоведеність вини може уникнути відповідальності, що суперечить завданням кримінального судочинства.

Як бачимо, навколо питання щодо надання безкоштовної правової допомоги існує багато проблем. З метою знайдення шляхів їх вирішення пропонуємо звернутися до міжнародного досвіду. Для забезпечення захисниками за призначенням в США створено спеціальні фірми — Бюро публічного захисту (Public Defender Office) (далі — PDO). Такі фірми виникли ще в 60-х роках минулого століття. У них працюють особи, які беруть участь лише за призначенням, у разі визначення судом за необхідне забезпечити захистом людину безкоштовно. Ці фірми користуються високим авторитетом, і влаштуватися працювати до них дуже складно. У PDO існує спеціалізація, й розподіл між адвокатами справ здійснюється відповідно до цього принципу. Такі фірми утворюються як центральним урядом, так і місцевою владою. Але в усіх документах значиться, що ці фірми є незалежними від держави. Крім цього, на рахунок PDO надходять різні пожертвування від приватних осіб, організацій тощо. Кошти PDO можуть складатися також з частини судових витрат, вартості конфіскованих знарядь злочину.

PDO утворюють спеціальний керівний громадський орган. Саме йому підпорядковуються члени PDO. Він формується не лише з адвокатів PDO, а з інших

осіб, що практикують у даній місцевості. Цей громадський орган приймає рішення про прийом до PDO нових членів, організовує весь процес.

У США є ще інші форми надання безкоштовної правової допомоги. Зокрема, в окремих штатах деякі фірми, і правники у тому числі, забезпечують захист за призначенням відповідних органів (contracting, franchising). Як правило, кошти цій фірмі сплачує держава. Але є випадки, що посередником у такому питанні виступає Рада PDO [9, 45].

Оскільки забезпечення прав громадян, в тому числі права на захист, соціальне забезпечення населення, а також створення відповідної законодавчої бази покладається на державні органи, то саме на державному рівні необхідно якнайшвидше вирішити проблеми, що виникли. Зокрема, слід усунути недоліки в законодавстві, пов'язані з неоднорідністю адвокатури України, передбачивши в новому Кримінально-процесуальному кодексі норми, які б встановлювали рівні обов'язки всіх адвокатів — державних та приватних, які працюють індивідуально та у складі адвокатських об'єднань, стосовно участі в кримінальних справах за призначенням. Крім того, вважаю доцільним створення на базі певного всеукраїнського об'єднання адвокатів єдиного механізму участі захисників у кримінальних справах за призначенням.

Держава має турбуватися про те, щоб до послуг правосуддя були залучені захисники, які належним чином виконуватимуть свої обов'язки і реально захищатимуть права і свободи підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого у кримінальній справі. Як підтверджує практика, коли особа дійсно користувалася у кримінальній справі юридичною допомогою захисника, кількість процесуальних порушень з боку органів дізнання, слідства та суду є значно меншою або взагалі відсутня в порівнянні з випадками, коли особа відмовилась від участі захисника і взяла захист своїх інтересів на себе.

Література

1. Торрес М. Схеми безоплатної правової допомоги в країнах Європи// *Адвокат*. — 1999. — № 3. — С. 52-55.
2. Обризан Н. Роль держави в здійсненні функції захисту// *Право України*. — 2004. — № 8. — С. 86-89.
3. Азаров Ю. В. Що заважає адвокатури працювати злагоджено?//*Право України*. — 1998. — № 3. — С. 38-40.
4. Титов А. Участь захисника в кримінальних справах за призначенням: окремі проблеми//*Право України*. — 2002. — № 3. — С. 87-90.
5. Радзівілл А. Державна правова допомога// *Юридичний вісник України*. — 2002. — № 47. — С. 9-10.
6. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі. *Навч. посібник*. — К.: Атака, 2003. — С. 68.
7. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. — Санкт-Петербург, 1996. — С. 560.
8. Івашкевич І. Де взяти адвоката за призначенням?//*Голос України*. — 1999. — № 43. — 10бе-рез. — С. 5.
9. Андерсен Патрік Р., Нью ленд Дональд Дж. Вступ до кримінального судочинства. — Вид. 6-те-Бостон, Нью-Йорк: Вид-во "Мак Трой Хілл". — 1998. — С. 218.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. — Відомості Верховної Ради України від 14.10.1997-1997р., № 40, стаття 263.
11. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19.10.1973ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт //Законодавство України [Електроннийресурс] — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043 — Заголовок з екрану.

12. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р.// Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — ст. 59.
13. Кримінально-процесуальний Кодекс України//Відомості Верховної Ради України. — 1961. — № 2. — стаття 15.
14. Закон України "Про адвокатуру"// Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — стаття 62.
15. Закон України від 20 жовтня 2009року № 1646-VI "Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної платні"// Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — стаття 19.
16. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави" від 11 червня 2008року № 539. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=539-2008-%EF&new=1> — Заголовок з екрану.
17. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави" від 14 травня 1999р. № 481. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=821-99-%EF&new=1> — Заголовок з екрану.
18. Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок оплати праці адвокатів по наданню юридичної допомоги у кримінальних справах" від 15 листопада 1991 р. № 315. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315-91-%EF&new=1> — Заголовок з екрану.

Н. О. Бидюк, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ОПЛАТА ТРУДА АДВОКАТА В УГОЛОВНОМ ДЕЛЕ ПО НАЗНАЧЕНИЮ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены проблемы предоставления адвокатом бесплатной юридической помощи в случае его участия в уголовном деле по назначению, главной из которых является незначительный размер оплаты, выплата которой осуществляется с опозданием, что обуславливает формальное участие адвоката в деле. Опираясь на опыт решения подобных вопросов в зарубежных странах, предложены пути решения данной проблемы.

Ключевые слова: адвокат, оплата труда адвоката, адвокат по назначению, уголовный процесс.